

DE BOER, Minne Gerben. 'Morfologie in de jaren zeventig: een onderzoek naar causatieve werkwoorden'. Hoofdstuk 3 van *Woordstudies I*. ITALIANISTICA ULTRAIECTINA 4. Utrecht: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, 2009. ISBN 978-90-6701-025-2. 43-67.

SAMENVATTING

De vorming van causatieve werkwoorden met een adjectief als basis (zoals *ingrandire*, gebaseerd op *grande*) wordt gebruikt als voorbeeld voor een gedetailleerd uitgewerkte woordvormingsregel. Hierbij worden Aronoff 1976 en Jackendoff 1975 en 1976 als uitgangspunt genomen. Het hoofdstuk eindigt met een uitsplitsing van het begrip productiviteit in rendement (een statistische notie) en productief-zijn (een dynamisch verschijnsel).

RIASSUNTO

La formazione di verbi causativi in base ad aggettivi (come *ingrandire* su *grande*) viene utilizzata come esempio di una regola di formazione delle parole elaborata in tutti i suoi dettagli. Aronoff 1976 e Jackendoff 1975 e 1976 vengono presi come punti di partenza. Il capitolo finisce con la scissione della nozione di produttività in rendimento della regola (che è una nozione statistica) e l'esser produttivo (che rappresenta un fatto dinamico).

SUMMARY

The creation of causative verbs from adjectives, such as *ingrandire* from *grande*, is used as an example of a word formation rule, worked out in all its aspects. The models for this approach are Aronoff 1976 and Jackendoff 1975 and 1976. This chapter ends with the distinction of two notions of productivity, the statistic notion of yield (or production) and the dynamic phenomenon of being productive.

KEY-WORDS

Morphology, derivation, causative verbs, productivity

© Minne G. de Boer

De bundel *Woordstudies I* vormt het vierde deel van de reeks ITALIANISTICA ULTRAIECTINA. STUDIES IN ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE, uitgegeven door Igitur, Publishing & Archiving Services, ISSN 1874-9577 (<http://www.italianisticaultraiectina.org>).

4. MORFOLOGIE IN DE JAREN ZEVENTIG EEN ONDERZOEK NAAR CAUSATIEVE WERKWOORDEN*

Inleiding

Het doel van dit artikel is na te gaan welke problemen zich voordoen als men morfologisch onderzoek doet. Om het verhaal niet te abstract en te algemeen te maken geef ik een toepassing op een concreet geval, namelijk de parasynthetische afleiding van causatieve en inchoatieve werkwoorden van bijvoeglijke naamwoorden in het Italiaans, zoals *ingrandire* van *grande*.¹ Dit voorbeeld is voorlopig, want een van de problemen is juist of deze afleiding in één regel kan worden verantwoord. Als concrete studie is dit slechts een schets, die nader uitgewerkt zou moeten worden; in dit hoofdstuk dient ze vooral als voorbeeld voor mijn algemene verhaal. Waar het me vooral om gaat is te laten zien welke aspecten er allemaal bij dit soort onderzoek optreden; ik hoop dat deze representatief zijn voor een uitgewerkte studie.

Het theoretische kader waar ik hier van uitga is de lexicalistische stroming in de generatieve taalkunde, die aansluit bij het belangrijke artikel van Chomsky, *Remarks on Nominalization* (= Chomsky 1972). Voor de morfologie en de woordvorming zijn de voornaamste artikelen Halle 1973, Jackendoff 1975 en Aronoff 1976, terwijl er interessante ontwikkelingen te vinden zijn in Wasow 1977 en Roeper & Siegel 1978. De belangstelling van de generatieve taalkunde voor morfologie is heel recent; dat verklaart waarom er tot op heden slechts deelaspecten van zijn onderzocht. De semantische kant van de woordvorming is minder gedetailleerd bestudeerd – ik kan echter verwijzen naar Miller 1978 voor een algemeen overzicht van de problemen van de lexicale semantiek – terwijl het meer traditionele probleem van de institutionalisering van het lexicon geen aandacht gehad lijkt te hebben; zoals bekend opereert de generatieve taalkunde met het begrip van de ideale spreker-hoorder, maar vraagt ze zich meestal niet af waarvan deze geïdealiseerde figuur eigenlijk spreker en hoorder is. Ik zal deze kwestie kort aan de orde stellen aan het eind van dit hoofdstuk.

* Eerder verschenen als 'Una strategia per le ricerche morfologiche', in *Miscellanea di studi di lingua e letteratura italiana offerti in occasione del ventesimo anniversario dell'Istituto di lingua e letteratura dell'Università di Utrecht*, interne publicatie van het Italiaans Instituut te Utrecht, 1978: 18-47.

¹ In een parasynthetische afleiding worden in één regel tegelijk een prefix en een suffix aan een basis toegevoegd. Alvorens te kunnen vaststellen dat er sprake is van een parasynthetische afleiding moeten we eerst controleren of het niet een afleiding in twee fasen betreft, bijvoorbeeld door eerst een werkwoord te vormen met een suffix en vervolgens daar een nieuwe afleiding van te maken via een prefix. Het sterkste argument voor een parasynthetische afleiding is dat het tussenstadium niet voorkomt: in ons voorbeeld bestaat er geen werkwoord **grandire*.

Wat is morfologie?

De morfologie bestudeert de interne structuur van de woorden, volgens de definitie die Aronoff 1976 geeft op zijn eerste bladzijde, en tevens de betrekkingen tussen de lexicale items onderling. Deze betrekkingen kunnen zowel vanuit formeel gezichtspunt als vanuit semantisch gezichtspunt bestudeerd worden. De woordvormingsregels (in het vervolg aangeduid met WVRs) formaliseren beide soorten betrekkingen. De WVR die de afleiding van *ingrandire* beschrijft bestudeert enerzijds de manier waarop *grande* fonologisch gezien in de afleiding *ingrandire* geïncorporeerd wordt; anderzijds geeft ze aan welke relatie er bestaat tussen de betekenis van *ingrandire* en die van *grande*. In tegenstelling tot de flectionele morfologie houdt de derivationele morfologie zich bezig met het proces dat nieuwe woorden vormt op grond van bestaande; ze bestudeert dus een van de middelen waarmee de taal zich verrijkt met nieuwe woorden. Andere middelen zijn bijvoorbeeld de ontlending, dat wil zeggen het overnemen van woorden uit andere talen, de leenvertaling, dat wil zeggen de vorming van nieuwe woordcombinaties volgens het model van woordcombinaties uit andere talen, en verandering van de betekenis van bestaande woorden. Een uitvoeriger lijst van deze middelen vinden we in Corbin 1975. Een van de voornaamste voorstellen van de moderne morfologie is nu dat er geen principiële verschil is tussen het proces waarmee nieuwe woorden gevormd worden en dat waarmee bestaande woorden ontleed worden. Deze identiteit hangt samen met de motivatie die ten grondslag ligt aan alle derivationele processen: het beslag dat de afzonderlijke woorden op het geheugen leggen te verminderen door beperking van het onvoorspelbare (of van het willekeurige, om de term van Saussure te gebruiken). *Ingrandire una fotografia* is die foto groter maken; dat is onmiddellijk duidelijk als we de betekenis van *grande* 'groot' kennen plus het effect van de semantische afleidingsregel die daarvan *ingrandire* maakt. De inspanning die nodig is om dit woord te onthouden is heel wat kleiner dan de inspanning die nodig is om een heel nieuw woord te onthouden. Deze opvatting van de functie van de morfologie wordt ontwikkeld in Jackendoff 1975. Het praktische gevolg van deze identiteit tussen de beide aspecten van de WVRs is dat nu niet langer de neologismen in het centrum van de belangstelling van de onderzoekers komen te staan, maar de afleidingen die al in het lexicon voorkomen. Wel moet opgemerkt worden dat deze opvatting verschillend uitpakt bij de verschillende auteurs: Corbin 1975 legt de nadruk op het moment van creativiteit, polemiserend tegen de Franse neiging tot normativiteit.

Morfologische vragen bij de afleiding van woorden

Uitgaande van een reeds gedefinieerde problematiek (bijvoorbeeld de relatie tussen *grande* en *ingrandire*) kunnen we ons voor iedere WVR de volgende vragen stellen:

1) Wat is de basis van de afleiding; welke fonologische, syntactische en semantische beperkingen kenmerken deze basis en hoe kunnen we haar weergeven in een geformaliseerde regel?

- 2) Wat voor soort operatie wordt er uitgevoerd op de basis, dat wil zeggen welke formele verandering wordt erop toegepast?
- 3) Wat is het syntactische effect van de WVR: woordsoort en selectiebeperkingen van de afleiding?
- 4) Wat is het semantische effect van de WVR en hoe kunnen we dat formeel weergeven?
- 5) Welke specifieke semantische veranderingen kunnen er optreden in bepaalde lexicale items? Vertonen deze veranderingen enige systematiek?
- 6) Hoe productief is de regel; is die verbonden met bepaalde perioden, zijn er verschillen in productiviteit volgens bepaalde semantische of formele eigenschappen? Wat betekent eigenlijk productiviteit?
- 7) Wat is het rendement van de regel? Met andere woorden, hoe is de verhouding tussen werkelijk voorkomende en potentiële afleidingen?
- 8) Wat moet er over de afleidingen in het woordenboek staan?
- 9) In welke mate is ons materiaal betrouwbaar? Welke plaats nemen de afzonderlijke afleidingen in de lexicale competentie van de huidige sprekers in en welke etappes zijn er in het verleden geweest?

Ik kan hier niet ingaan op al deze problemen, maar ik zal proberen tenminste de belangrijkste te behandelen. In de rest van dit hoofdstuk bespreek ik eerst hoe we een WVR kunnen inperken, daarna ga ik successievelijk in op het formele en semantische effect dat ze hebben, tenslotte wijd ik enkele woorden aan het onderscheid tussen productiviteit en rendement.

Asymmetrie tussen vorm en inhoud

Er zijn WVRs die een perfecte overeenkomst tussen de formele operatie en het semantische effect bieden. Neem het geval van het Italiaanse pejoratief: het pejoratieve suffix is altijd *-accio* (of *-accia*, als de basis vrouwelijk is), omgekeerd kunnen we zeggen dat als de afleiding op *-accio* uitgaat, de betekenis altijd pejoratief is. Dit betekent niet dat er geen uitzonderingen op de regel zijn; als we *tavolo* en *tavolaccio* vergelijken dan heeft het afgeleide woord een extra semantische waarde: het geeft niet alleen een lelijke tafel aan, maar in het bijzonder de brits waarop de gevangene moet slapen. Het is best mogelijk dat de puur pejoratieve semantische relatie met *tavolo* voor de spreker niet langer bestaat. Maar hier bedoelen we dat er in het Italiaans geen andere regels bestaan die pejoratieven vormen en dat de afleidingen op *-accio* ook niet geïnterpreteerd kunnen worden via een andere semantische regel.² Een ander voorbeeld van een perfecte overeenkomst is die van het Nederlandse diminutief; alle Nederlandse diminutieven zijn gevormd via toevoeging van *-tje* (laan/laantje). Dat neemt niet weg dat er fonologische alternanties voorkomen (de

² Misschien is deze bewering al te categorisch. Francesca van Tiel wijst mij niet alleen op een geval als *giovinastro*, pejoratief van *giov[ane]* 'jongeman', maar voegt daaraan toe dat voor haar het schertsende gebruik van *-astro* tamelijk productief is.

zogenaamde allomorfen), zoals *-pje* (boompje) of *-je* (in druifje); zie de discussie in De Haan et al. (1974, p. 169). Maar er is maar één WVR en er zijn geen andere middelen om in het Nederlands een diminutief te vormen.

Dergelijke gevallen van perfecte overeenkomst tussen formele en semantische operatie zijn echter zeldzaam, speciaal in het Italiaans. Er zijn gevallen waarin twee of meer WVRs hetzelfde semantische effect hebben, en andere waarin één WVR correspondeert met verschillende semantische effecten. Zo kent het Italiaanse diminutief bijvoorbeeld tenminste twee productieve regels, de regel die *-ino* toevoegt en de regel die *-etto* toevoegt, naast verschillende processen van minder belang. Maar het ziet er niet naar uit dat met deze formele pluraliteit een semantisch verschil verbonden is. Omgekeerd vereist het ene suffix *-ata* tenminste een half dozijn semantische regels; vergelijk *coltellata*, *limonata*, *cucchiaiata*, *ruffianata*, *arcata* en *annata*, respectievelijk 'messteek', 'citroendrank', 'inhoud van een lepel', 'schurkenstreek', 'geheel van bogen (arcade)', 'tijdsduur van een jaar', allemaal afleidingen gevormd via een min of meer productief proces dat in elk van deze gevallen anders is dan dat van de anderen. In ons voorbeeldgeval komen beide mogelijkheden voor: semantische pluraliteit en morfologische pluraliteit. Voor de semantiek beperk ik me voorlopig tot de opmerking dat werkwoorden die van adjectieven afgeleid zijn over het algemeen 'A maken' of 'A worden' betekenen, de afleidingen van substantieven (N) hebben verschillende parafrasen, zoals 'zich bedekken/vullen met N' of 'doen lijken op N'. Ik zal hier niet op deze laatste gevallen ingaan, volgens het principe van 'één strategie per regel', en hier alleen de causatieve en inchoatieve werkwoorden beschouwen. En dan constateren we dat er een groot aantal morfologische processen is, waarvan ik slechts de belangrijkste noem: *grande* ~ *ingrandire*, *ricco* ~ *arricchire*, *vecchio* ~ *invecchiare*, *lontano* ~ *allontanare*, *alto* ~ *alzare*, *fertile* ~ *fertilizzare*, *falso* ~ *falsificare* en geïsoleerde gevallen zoals *mite* ~ *mitigare*. Ook in dit geval moet ieder proces apart bekeken worden. Zelfs als we als voorlopige hypothese aannemen dat bij de eerste vier types het syntactische gedrag en ook het semantische effect identiek zijn (net als bij de verschillende diminutieven), dan moeten we toch ieder type apart bestuderen, juist om een dergelijk hypothese te kunnen verifiëren.

Morfologie gebaseerd op het woord

Voor de structuralistische morfologie en ook voor de eerste generatieve studies is de basis van de afleiding een *morfeem*, voor de lexicalisten is de basis een *woord*. Het verschil hangt samen met een verschillende opvatting van morfeem en ook van het derivatieproces. In de structuralistische traditie, althans zoals Aronoff zich die voorstelt, is het morfeem het kleinste teken, dat wil zeggen de kleinste taaleenheid waarin vorm en betekenis met elkaar verbonden worden. Het derivatieve proces bestaat uit een eenvoudige concatenatie van morfemen; het woord dat aldus verkregen wordt heeft een betekenis die het gevolg is van de samenvoeging van de betekenissen van de afzonderlijke morfemen. Het Engelse woord *weaken* is het

resultaat van de concatenatie van de morfemen *weak* en *en* (wat dus *weak+en* oplevert); het woord *defensive* is het resultaat van de concatenatie van de morfemen *de*, *fend* (met allomorf *fens*) en *ive*, wat voor de structuralisten *de+fens+ive* oplevert en voor de generativisten *de+fend+ive* als onderliggende vorm (gevolgd door een allomorfieregels $d \rightarrow s$, die opereert op een basis die eindigt op /d/). Het is slechts toeval dat in *weak* morfeem en woord samenvallen, terwijl we in het andere voorbeeld kunnen onderscheiden tussen het morfeem *fend* en het woord *defend*; in beide gevallen zijn de samenstellende eenheden morfemen. Tegenover deze opvatting stelt Aronoff zijn definitie van morfeem als de kleinste eenheid die optreedt in de morfologie, die echter niet noodzakelijkerwijs een betekenis heeft; het betreft een reeks fonemen die als zodanig gecombineerd kan worden met ander fonologisch materiaal, of anderszins de ingang kan vormen tot een morfologische regel. Het is een eigenschap van het Engelse morfeem *fend* dat het een allomorf *fens* heeft in *defensive*, *offensive*, net zoals het een eigenschap van het Italiaanse morfeem *vert* is dat het een allomorf *vers* heeft in *diversione*, *conversione*, *inversione*.

Daarentegen kan er geen enkele precieze betekenis verbonden worden met het morfeem *fend* in het Engels of met het morfeem *vert* in het Italiaans. Alleen *defend* en *offend* hebben in het Engels een betekenis en hetzelfde geldt voor *divertire*, *convertire* of *invertire* in het Italiaans. Dus alleen deze laatste eenheden, woorden en niet morfemen, kunnen als basis in een afleiding optreden. Om *defensive* te krijgen gebruikt de WVR de basis *defend*, die formeel te analyseren is als *de+fend* met een allomorf *de+fens* volgens de allomorfieregels die opereert op het morfeem *fend* en niet op de basis van de WVR. Aan de basis wordt het suffix *-ive* toegevoegd, en de betekenis, althans de regelmatige betekenis, die door de regel wordt voorspeld, is een functie van de betekenis van het woord *defend*. Met deze laatste bewering bedoelen we dat de semantische formule die de betekenis van *defensive* afleidt de formule die de betekenis van *defend* weergeeft in zich moet bevatten. Ik heb een Engels voorbeeld gegeven om de beide opvattingen over de afleidingsbasis tegen elkaar af te zetten, want het Italiaans heeft een extra probleem dat voor het Engels niet bestaat en daarom niet expliciet behandeld is in de basisteksten, die meestal gebaseerd zijn op Engelse voorbeelden. In het Engels vallen de basis van de afleiding en de woordenboekvorm meestal samen; voor de substantieven en adjectieven is dat de enkelvoudsvorm, voor de werkwoorden de infinitiefvorm, identiek aan de praesensvorm (met uitzondering van de 3e persoon enkelvoud). In het Italiaans daarentegen eindigen de regelmatige substantieven en adjectieven op een klinker, die kenmerkend is voor de flectieklasse (of declinatie) en niet voorkomt in de meeste afleidingen; de werkwoorden hebben in de infinitief, wat de woordenboekvorm is, een suffix *-re*, dat aan de werkwoordsstam wordt toegevoegd. Deze werkwoordsstam gaat op zijn beurt uit op een klinker, stamklinker of themavocaal (V_t) genaamd, die kenmerkend is voor de flectieklasse (die bij werkwoorden conjugatie

heet). De infinitiefuitgang komt niet voor in de afleidingen; ook de themavocaal ontbreekt vaak.

Kapregels

Nu is het duidelijk dat in een morfologische theorie waarin concatenatie de enige toegestane morfologische operatie is (of, zo men wil, de voorkeursoperatie) de basis voor de afleiding alleen maar het morfeem kan zijn. Als we *famoso* ontleden als de concatenatie *fam+os+o* dan hebben we een basis *fam* nodig, die als morfeem een ingang vormt voor de concatenatie *fam+a*. De oplossing die in het systeem van Aronoff wordt voorgesteld is de toepassing van een nieuw soort regel, de truncatieregels of kapregel. Voor de truncatie citeren we Aronoff (1976: 88):

A truncation rule deletes a morpheme, which is internal to an affix, in the following general manner:

$$(1) \begin{array}{ccccccc} [[& \text{root} & + & A &]_X & + & B]_Y \\ 1 & 2 & 3 & & & & \\ & & & \rightarrow & & & \\ & & & & 1, & \emptyset, & 3 \end{array}$$

where X and Y are major lexical categories.³

Kapregels en allomorfieregels zijn aanpassingsregels, dat wil zeggen morfologische, en geen fonologische regels, die opereren na de WVR. De algemene vorm van dergelijke aanpassingsregels is die van een transformatie, die – net als alle lexicale transformaties en in tegenstelling tot de syntactische transformaties – lokaal van aard is, met andere woorden opereert op aangrenzende elementen zonder variabelen daartussen (zie Roeper & Siegel 1978, p. 214). Als we een kapregel willen toepassen op *famoso* moeten we het woord analyseren als $[[fam+a]_{N+oso}]_A$. Het morfeem *fam* wordt hierin herkend als wortel, *a* als het element A en het suffix *oso* als B uit het schema van Aronoff. De WVR kan nu de algemene vorm $[[X]_{N+oso}]_A$ hebben, waarmee een semantische regel geassocieerd is van het type *Y = vol met X*. Het effect van deze behandeling is dat de WVR opereert op woorden (X is een woord) en dat het morfeem verschijnt in de kapregel (die louter formeel is en geen betrekking heeft op de betekenis). In het lexicale item moet de verdeling in morfemen aangegeven worden: $[fam+a]$.

Themavocaal (stamklinker)

Door *fama* als voorbeeld te nemen, een vrouwelijke zelfstandig naamwoord dat normaal alleen maar in het enkelvoud voorkomt, hebben we een ernstig probleem veronachtzaamd, namelijk welke vorm van een woord de basis vormt. Aronoff (1976, p. 9) spreekt over woord-zonder-flectie. Hij is van mening dat dit begrip correspondeert met het begrip lexeem van Matthews 1974, wat mij niet juist lijkt; immers,

³ Affix is de algemene term die prefixen, infixen en suffixen omvat, het begrip *major lexical category* bevat substantieven, adjectieven en werkwoorden (en voor sommigen ook nog bijwoorden), het Engelse 'root' is 'wortel' (in het Italiaans *radicale*).

Matthews gebruikt lexeem voor de traditionele woordenboekvorm (“dies” en “died” zijn twee verschillende woordvormen van het lexeem “die”). Matthews’ lexeem is een conventionele vorm uit een bepaalde lexicografische traditie (zo hebben we traditioneel *amo* in de Latijnse woordenboeken en *amare* in de Italiaanse). Het lexeem is abstract, in die zin dat we evengoed een afbeelding kunnen gebruiken (zoals in Chinese woordenboeken) of het woord achterstevoren schrijven, zonder dat dit taalkundige gevolgen heeft. De basisvorm van een generatieve beschrijving daarentegen moet een fonologisch gespecificeerde vorm zijn. De keuze die we hierboven hebben gemaakt voor *fam+a* is dat we de combinatie *wortel + themavocaal* als basisvorm kiezen.⁴ Voor de werkwoorden volgen we de oplossing van Harris 1977, die de werkwoordsstam kiest als basis voor de afleidingen.⁵ Zo leiden we bijvoorbeeld *lavoratore* ‘arbeider’ en *lavorio* ‘bewerking’ op de volgende manier af van *lavorare* ‘werken’:

$$\begin{array}{l}
 (2a) \text{ [[lavor+a]V + tore]N} \\
 (2b) \text{ [[lavor+a]V +io]N} \\
 \quad 1 \quad 2 \quad 3 \quad \rightarrow \quad 1, \emptyset, 3
 \end{array}$$

Formulering van de morfologische regel: het suffix

Laten we nu proberen het morfologische deel te formuleren van de regel die *ingrandire* van *grande* afleidt. De basis is *grande*, dus een adjectief dat morfologisch gezien bestaat uit het morfeem *grand* en de uitgang *e*. Deze informatie hebben we nodig omdat de WVR gevolgd moet worden door een kapregel, die alleen morfemen kan schrappen. De ingang van de WVR (zijn structuurbeschrijving) is dus: [*grand+e*]_A of generaliserend [*X + Des*]_A. Het formele effect van de WVR is de gelijktijdige

⁴ Deze keuze komt overeen met die van Van Lessen Kloeke 1978 voor het Duits. Zijn voorbeeld *Bote*, ontleed als *Bot+e*, dat wil zeggen wortel (*Basismorphem* of *Wurzel*) *Bot*, gevolgd door de themavocaal (*Stambeeldmorphism*) *e*, die vervolgens de basis is voor de afleiding *Botin*, heeft mij als model gediend. Analoog is de analyse van Harris 1977 voor het Spaans, of liever een van de alternatieven die hij presenteert als verenigbaar met de theorie van Aronoff, die hij zegt te delen. De bewuste stam is dan voor de substantieven de enkelvoudsvorm en voor de adjectieven de vorm van het mannelijk enkelvoud, als de minst gemarkeerde vorm: mannelijk is grammaticaal gezien het niet-gemarkeerde geslacht te opzichte van vrouwelijk en enkelvoud is het niet-gemarkeerde getal ten opzichte van meervoud (ook dit criterium komt uit Van Lessen Kloeke 1978, met verwijzingen naar Jakobson en Bierwisch).

⁵ Werkwoorden vormen een probleem. De combinatie van onze criteria (de basisvorm moet bestaan qua woord, in de zin van woordvorm, en moet niet-gemarkeerd zijn) wijst naar de derde persoon enkelvoud van de praesens indicatief: *parl+a*, *cred+e*, *sent+e*; we kunnen echter beter opereren met een begrip werkwoordsstam (immers, in het Nederlands en in het Engels is de derde persoon stam+persoonskenmerk, respectievelijk /t/ en /s/), en dan kunnen we in het Italiaans de themavocaal in die werkwoordsstam als conjugatieaanduiding opnemen: dus de basisvorm zou *sent+i* zijn en niet *sent+e*. Dit is de keuze die Harris 1977 heeft gemaakt. Maar die keuze werkt met een abstract element stam waarvan het niet duidelijk is of het verenigbaar is met de theorie van Aronoff. Harris zegt van wel, maar verwijst naar de notie woord-zonder-flectie, die we juist trachten te definiëren.

toevoeging van een suffix *ire* en een prefix *in*. We spreken alleen voor het gemak van het suffix *ire*; volgens de overwegingen van de vorige paragraaf moeten we spreken van het suffix *i*, dat als themavocaal voor werkwoorden⁶ fungeert en twee inherente morfologische kenmerken bevat: het kenmerk [+3e conjugatie], dat redundant is omdat het afgeleid kan worden van de gekozen vocaal, en het kenmerk [+infix *ske*] kenmerkend voor een subklasse van de derde conjugatie, die meestal niet voorspelbaar is. In ons geval hebben echter alle afleidingen een infix, zodat dit in de WVR moet worden opgenomen. Het suffixgedeelte van de WVR bestaat dus uit *-ire*, een afkorting voor *+i-*, [+V_t, +3e conj., +infix].⁷ Fonologisch gezien is de afleiding met het suffix *+ire* erg regelmatig; slechts twee gevallen vereisen een korte discussie.

(a) *incaparbire*, van *caparbio* 'stijfkoppig', dat wil zeggen [*kaparbj+o*]_A verliest zijn /j/ na de toepassing van de kapregel. Dit verschijnsel, dat we ook tegenkomen in de afleidingen van een substantief (bijvoorbeeld *infastidire* van *fastidio* 'ergernis') kan geformuleerd worden als *j → ø / — i*. Onze formulering kenmerkt het als een louter fonologisch verschijnsel, dat daarom alleen al moet volgen op de WVR en de kapregel (zie Aronoff 1976: 94).⁸

(b) Van *tiepido* 'lauw' wordt *intepidire* afgeleid, dat een nevenvorm *intiepidire* heeft. In het eerste geval hebben we een allomorf, dat afgeleid kan worden door de allomorfieregels:

(3) *ie ~ e / _____* in bepaalde contexten
[-acc]

Bestudering van deze regel vereist een algemene discussie van alle gevallen van de zogenaamde *dittongo mobile* (beweeglijke tweeklank). Deze regel was al in de Middeleeuwen lexicaal beperkt, maar sindsdien werd de toepassing ervan steeds beperkter.⁹

Formulering van de morfologische regel: het prefix

Het prefix kent veel allomorfen, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden:

(4) languido	- illanguidire	tenero	- intenerire
robusto	- irrobustire	debole	- indebolire
biondo	- imbiondire	acido	- inacidire

⁶ Of omgekeerd: de keuze van de vocaal is redundant, gegeven de conjugatieklasse.

⁷ Daarnaast bestaat er een WVR die *invecchiare* van *vecchio* afleidt, met de structuurbeschrijving [*vekkj+o*]_A. Door deze regel wordt het suffix *-are* toegevoegd, een afkorting van *+a*, [+V_t, +1e conj].

⁸ De WVR met suffix *+are* heeft dit probleem niet (vgl. *invecchiare*), maar deze heeft een zeker aantal onregelmatigheden, zoals *forte/rinforzare* 'sterk/versterken', die historisch gezien berusten op een alternatief suffix *-iare*, maar synchroon gezien alleen maar als uitzonderingen beschouwd kunnen worden. Zie echter ook *indolenzire* van *indolente* 'gevoelloos',

⁹ Ik ga hier niet in op de zeer algemene regel die de open *e* en *o* van het standaard-Italiaans sluit in ongeaccentueerde positie, want enerzijds is die zuiver fonologisch van aard, anderzijds bestaat er een grote regionale variatie.

misero	- immiserire	stupido	- istupidire
povero	- impoverire	cattivo	- i[ŋ]cattivire

We zien hier een groot aantal assimilaties, meestal partieel (alleen de plaats van articulatie), maar in het geval van de liquidae totaal. Met een enkele uitzondering vinden we dezelfde assimilaties terug in een ander prefix *in+*, dat onder meer gebruikt wordt om een participium of een adjectief op *-bile* te ontkennen.¹⁰ De partiële assimilaties kunnen fonologisch zijn (ze komen dan ook voor bij andere prefixen zoals *non*, althans voor zover we kunnen oordelen, aangezien deze assimilaties niet aangegeven worden door de spelling), maar de totale assimilaties zijn morfologisch van aard, dat wil zeggen verbonden met deze speciale prefixen (vergeleijk *illegale* tegenover *non-legale*, **nollegale*).¹¹

De uitzondering die we eerder genoemd hebben is die van de context *s + consonant*: het type *istupidire*. Voor deze afleiding hebben we twee mogelijke verklaringen:

- de WVR geeft [*in+[stupid+ire]*] en er is een regel $n \rightarrow \emptyset/V_sC$, oftewel de /n/ valt weg tussen de vocaal {/i/) en /s/ gevolgd door consonant.¹²
- de WVR geeft [[*stupid+ire*] en er is een invoegingsregel $\emptyset \rightarrow i/_sC$, die een steunvocaal toevoegt in beginpositie vóór /s/ plus consonant.

Het probleem kan in dit stadium van het onderzoek niet opgelost worden en misschien is de oplossing in de loop van de geschiedenis verschillend geweest. Het is denkbaar dat vroeger zowel het wegvallen van de /n/ als de prothese (dfat wil zeggen vooropplaatsing) van /i/ normale fonologische regels waren; in dat geval was het resultaat identiek. Dus moeten we weten of het toen mogelijk was een werkwoord af te leiden met een prefix \emptyset . Aangezien deze afleiding ook nu nog zeldzaam is, ben ik geneigd hem helemaal uit te sluiten. Synchroon hebben we echter tegenvoorbeelden, van het type *snellire* 'slank maken', die veronderstellen: 1) het prefix \emptyset , 2) dat de prothese lexicaal bepaald en hier niet van toepassing is.

Betekeningen van *illanguidire*

Laten we nu overgaan tot het syntactische en semantische effect van de WVR. Op het eerste gezicht lijkt het wel of we zodoende een heel ander onderzoek starten. In de loop van de discussie zal ik echter een begrip *Meaning Formation Rules* invoeren, die analoog aan de WVRs moeten opereren. Mijn aanpak van semantische problemen is geïnspireerd door opmerkingen van Jackendoff, zowel wat betreft de relatie tussen vorm en betekenis (de paragraaf 'Separate morphological and semantic rules' van

¹⁰ Dit prefix is – vooral uit semantisch oogpunt – bestudeerd door Mardirussian 1974.

¹¹ Uiteraard kan men de totale-assimilatieregels fonologisch maken door een handig spelletje met morfeegrenzen, bijvoorbeeld *non#legale* en *in+legale*, maar dat is ad hoc en zou het morfologische aspect opnieuw invoeren in de keuze voor de morfeegrenzen: *non#* tegenover *in+*).

¹² Het voorkomen van *inspessire* in ons materiaal naast *ispessire* ondersteunt deze afleiding. Let wel dat het ontkennde prefix *in+* niet gereduceerd kan worden: *inspiegabile*, *insperato*, **ispiegabile*, **isperato*.

Jackendoff 1975, p. 650), als ten aanzien van de uitbreiding van de redundantieregels van de morfologie (dat wil zeggen de formele aspecten) naar de semantiek, zie de discussie over de relatie tussen de verschillende betekenissen van het werkwoord 'smoke' in Jackendoff 1975, 66, en voor het gebezigde formalisme in het bijzonder Jackendoff 1976.

Laten we het eerste geval dat we alfabetisch gezien tegenkomen analyseren, namelijk *illanguidire*. Afgaande op de informatie die de woordenboeken ons leveren kunnen we de volgende syntactische mogelijkheden opsommen, die we zullen illustreren met enkele voorbeelden.

1) Transitief gebruik: NP₁ — NP₂.

- (a) l'ozio illanguidisce il corpo 'nietsdoen verslapt het lichaam'
- (b) il lungo digiuno lo illanguidì 'het langdurige vasten heeft hem verslapt'
- (c) NP illanguidisce la mente, l'attenzione (Zingarelli, onderwerp niet gespecificeerd) 'NP doet de geest/de aandacht verslappen'
- (d) la malattia e la febbre mi hanno illanguidito 'mijn ziekte en de koorts hebben me verslapt'
- (e) il sole illanguidisce i colori 'de zon doet de kleuren verbleken'

2) Intransitief gebruik: NP₂ ____ (per NP₁)

- (a) illanguidire per la lunga malattia, per un prolungato digiuno 'slap worden door een langdurige ziekte, door langdurig vasten'
- (b) la luce del giorno illanguidiva 'het daglicht werd zwakker'
- (c) le nostre speranze si sono ormai illanguidite 'onze hoop is geleidelijk vervlogen'

3) Intransitief pronominaal¹³ gebruik: NP₂ ____ -si (per NP₁)

illanguidirsi per lo stento, per il digiuno 'slap worden door de inspanningen, door het vasten'

4) Deelwoord als adjectief gebruikt:

- (a) ho lo stomaco illanguidito per la fame 'mijn maag is wee geworden van de honger'
- (b) speranze, passoni illanguidite 'vervlogen hoop, hartstochten'

5) Afgeleid substantief: *illanguidimento* 'het slap worden'

Het transitieve *illanguidire*

De basis voor de afleiding is *languido*. Het is niet eenvoudig om de betekenis van *languido* in de greep te krijgen. De eerste betekenis kan geparafraseerd worden met *privo della forza/vitalità/animazione naturale* 'zonder de natuurlijke kracht/vitaliteit/levendigheid'. Met betrekking tot een lichaam, een beweging, een stem is *languido* synoniem met 'debole, fiacco', in het Nederlands 'slap', met misschien speciale na-

¹³ Hiermee wordt een wederkerende constructie bedoeld waarin het wederkerende voornaamwoord nergens meer naar terugverwijst.

druk op de negatieve kant in vergelijking met de 'normale' situatie. Met betrekking tot het licht is het synoniem met *pallido*, Nederlands 'bleek'. De tweede betekenis is afgeleid van de eerste; we vinden hem in

(5) uno sguardo languido, una posa languida, cioè struggente

waarin de blik of de houding in het Nederlands weergegeven zou kunnen worden met 'smachtend'.

Als ik me niet vergis is het hier juist de afleiding die aantoont dat we te maken hebben met twee verschillende betekenissen, want *illanguidire* kan alleen maar in de eerste betekenis gebruikt worden: *il suo sguardo illanguidì* kan niet betekenen *il suo sguardo diventò struggente* 'zijn blik werd smachtend'.¹⁴

In het intransitieve gebruik van *illanguidire*, is de referent van de NP₁ de oorzaak waardoor de referent van NP₂ *languido* wordt. Het semantisch effect kan dus uitgesplitst worden in twee predicaten, waarvan het ene aangeeft dat iets, namelijk de NP₂ in een toestand komt, namelijk die van het *languido* zijn, en het andere dat iets (of liever een gebeurtenis of toestand die aangeduid wordt door de NP₁) ervoor zorgt dat het andere proces plaatsvindt.

We kunnen deze predicaten bijvoorbeeld aanduiden met:

(6a) DIVENTARE(*x,y*), waarin *x* een voorwerp is (normaal concreet, abstract bij uitbreiding) en *y* een toestand

en

(6b) CAUSARE(*e,f*), waarin *e* een gebeurtenis of een toestand is en *f* een andere gebeurtenis, namelijk die welke door DIVENTARE(*x,y*) wordt aangeduid.

De formule voor het samengestelde predicaat wordt daardoor:

(7) CAUSARE(*e, DIVENTARE(x,y)*)

In deze formule correspondeert *e* met de NP₁, *x* met de NP₂ en *y* met het adjectief dat ten grondslag ligt aan de afleiding. In de zin

(8) = (type 1a) l'ozio illanguidisce il corpo

is *il corpo* de *x*, namelijk het voorwerp dat in een bepaalde toestand raakt; het basiswoord *languido* is de *y*, en duidt dus de toestand aan waarin *il corpo* geraakt en *l'ozio* is de *e*, dat wil zeggen heeft betrekking op de toestand (*il possessore del corpo è ozioso*) die de overgang van *il corpo* tot de toestand *languido* veroorzaakt. Als we de

¹⁴ De bedoeling van deze opmerking is laten zien dat de morfologische relaties als heuristisch middel kunnen fungeren om semantische relaties binnen een lexical item vast te stellen. Uiteraard is wat ik hier gezegd heb over de betekenis van *languido* gesteld in pretheoretische termen; ik heb geen analyse van het semantische veld van 'kracht' uitgevoerd. Maar wat mij hier interesseert is op te merken wat er invariant blijft in het derivatieproces.

semantische formule in verband willen brengen met het syntactische kader vullen we de variabelen op de volgende manier in:

(9) CAUSARE(NP1, DIVENTARE(NP2, LANGUIDO))¹⁵

En dus is het semantische effect van de WVR:

$$\left[\begin{array}{l} languido \\ NP_2 \text{ è } ___ \\ LANGUIDO(NP_2) \end{array} \right] \longleftrightarrow \left[\begin{array}{l} illanguidire \\ NP_1 ___ NP_2 \\ CAUSARE(NP_1, DIVENTARE(NP_2, LANGUIDO)) \end{array} \right]$$

Het Italiaans kan hetzelfde effect ook analytisch uitdrukken; zo correspondeert met (1a)

(10a) l'ozio fa diventare il corpo languido

(10b) l'ozio rende il corpo languido.

Het intransitieve *illanguidire*

Als we nu overgaan tot het intransitieve gebruik, zien we dat de twee volgende zinnen perfecte parafrasen zijn:

(11) la lunga malattia ha illanguidito il suo corpo

(12) il suo corpo è illanguidito per la lunga malattia

Het enige verschil is het standpunt dat we innemen: in (5) nemen we *la lunga malattia* als uitgangspunt voor ons discours (in technische termen als *Topic*), in (6) *il suo corpo*. Dat zou verband kunnen houden met het voorafgaande discours: we hadden het al over de ziekte of we introduceren deze als nieuwe informatie (of *Comment*); in ieder geval gaat het om pragmatische factoren die de cognitieve waarde van hetgeen de zin uitdrukt niet aantasten.

Als het waar is dat (11) en (12) parafrasen zijn, dan moet hun semantische weergave identiek zijn, dus, zoals we gezien hebben:

(13) CAUSARE(LA LUNGA MALATTIA, DIVENTARE(IL SUO CORPO, LANGUIDO))

Dit wil zeggen dat wat in (11) lijdend voorwerp was nu in (12) onderwerp is geworden en dat wat in (11) onderwerp was nu in (12) een voorzetselbepaling wordt. Ik ben op deze constatering vooruitgelopen met de indices (NP₁ en NP₂) aan het begin van deze paragraaf. Zo hebben we niet alleen een zeer eenvoudige relatie gelegd tussen de beide gebruiksmogelijkheden van *illanguidire* (het betreft een

¹⁵ DIVENTARE(*x,y*) is een ad-hocformule, die overeenkomt met PASSARE(*x, non-y, y*). Door deze verduidelijking komt de semantische parallellie met de onmiddellijk volgende WVR beter uit. PASSARE is verder equivalent met het 'Identificational GO' van Jackendoff 1976.

omkering van NP₁ en NP₂, terwijl de rest intact blijft) maar we zien ook een formele definitie van bepaling van oorzaak. Maar op dit onderwerp zal ik hier niet ingaan.

In de gevallen waar de bepaling van oorzaak ontbreekt, bijvoorbeeld in

(14) = (type 2b) *la luce del giorno illanguidiva*

(15) = (type 2c) *le nostre speranze sono ormai illanguidite*

kunnen we twee interpretaties aannemen. In de eerste interpretatie behouden we dezelfde formules en stellen we dat de NP₁, die in het eerder genoemde geval correspondeerde met *la lunga malattia*, ongespecificeerd blijft; dus iets, de een of andere gebeurtenis of de een of andere toestand, die we niet nodig vinden om te specificeren, is er de oorzaak van dat onze *speranze sono diventate languide*. In de tweede interpretatie vervalt het hele causale gedeelte en beperkt de semantische interpretatie zich tot

(16) DIVENTARE(NP₁, LANGUIDO).

Het verschil, tussen de eerste en de tweede interpretatie is hetzelfde als tussen de parafrasen (17) en (18):

(17) *le nostre speranze sono rese languide*

(18) *le nostre speranze sono diventate languide*

Het lijkt wel duidelijk dat in de gegeven voorbeelden de tweede interpretatie de overhand heeft. Misschien kunnen we deze opmerking generaliseren, door Miller (1978, 106) te volgen:

(19) Given a sentence in which a causative verb of type DP is used intransitively without an agent, the verb is construed as if all operators involving the agent or the agent's action are deleted.¹⁶

In onze termen: als een zin, die een werkwoord bevat dat zowel transitief als intransitief kan worden gebruikt, de intransitieve variant heeft zonder dat de agens wordt uitgedrukt, krijgt het werkwoord een semantische interpretatie (via een 'construal'-regel, dat wil zeggen een regel die een nieuwe betekenis creëert) waarin alle elementen die de agens en diens handelingen betreffen ontbreken. De prijs van deze beslissing is dat de gevallen van het type 2a-c niet langer een eensluitende behandeling krijgen. Alvorens hier een definitieve keuze te maken tussen de beide alternatieven, zullen we moeten controleren of alle parasynthetische werkwoorden op dezelfde wijze functioneren.

Het pronominaal intransitief gebruik lijkt hier een variant te zijn van het niet-

¹⁶ DP = double purpose; het bewuste type hoort bij die werkwoorden die zowel een transitieve als een intransitieve constructie kennen.

pronominale gebruik; we zien dan ook geen enkel semantisch verschil tussen (20) en (21):

- (20) il suo corpo illanguisce per il digiuno
(21) il suo corpo si illanguisce per il digiuno.

Dit betekent dat de Italiaanse taal een partikel *si* heeft dat, althans in deze context, geen semantische inhoud heeft, maar enkel en alleen als syntactische marker fungeert om het intransitieve gebruik van het transitieve te onderscheiden. Deze marker is echter facultatief.

Het afgeleide deelwoord en het deverbale substantief

Tenslotte moeten we het gebruik van het participium bekijken. Hier moeten we een ander werkwoord kiezen dan *illanguire*, om een reden die verderop duidelijk zal worden. We kiezen de volgende paren:

- (22a) la sua vista è molto debole
(22b) la sua vita è molto indebolita
(23a) le pareti sono nere dal fumo
(23b) le pareti sono annerite dal fumo.

Zinnen (22b) en (23b) bevatten het predicaat DIVENTARE dat ontbreekt in (22a) en (23a). We zien dat het predicaat CAUSARE niet het verschil uitmaakt, want (23a) bevat een bepaling van oorzaak. Als we DIVENTARE interpreteren als PASSARE DALLO STATO NON-X ALLO STATO X (zie noot 15), dan veronderstellen zinnen (22b) en (23b) niet alleen dat er zo'n overgang plaats heeft gehad, maar ook dat de voorafgaande toestand NON-X eerder bestaan heeft. Zin (22b) is dynamisch in vergelijking met (22a); ze veronderstelt dat zijn gezichtsvermogen eerst goed (of 'normaal') was en dat er iets gebeurd is waardoor de kwaliteit van zijn gezichtsvermogen is verminderd. En zo veronderstelt (23b) een handeling van de rook waarvan de huidige toestand het gevolg is, terwijl in zin (23a) de voorafgaande situatie minder zichtbaar is.¹⁷

Als we ons herinneren wat de parafrase voor *languido* was, namelijk 'zonder de natuurlijke kracht, enzovoort', zien we dat bij uitzondering de dynamische aard al in het basisadjectief aanwezig was. Daardoor laat ons voorbeeld het semantische effect van de WVR niet goed zien; er is niet veel verschil tussen *uno stomaco languido* en *uno stomaco illanguidito*, want beide staan tegenover de robuuste maag van tevoren.

¹⁷ De tegenstelling tussen statisch en dynamisch adjectief is typisch voor het Italiaans, en is in het Nederlands minder duidelijk aanwezig. De zinnen (23a) en (23b) corresponderen dan ook allebei met

(23c) De muren zijn zwart van de rook

ook al zou men desgewenst voor (23b) 'zwartgeblakerd' kunnen gebruiken (een niet-systematische creatie). Dat levert een vertaalprobleem op als men het Nederlands in het Italiaans wil vertalen: in individuele gevallen moeten we een beslissing nemen of we de dynamische aard van het adjectief al of niet willen uitdrukken.

Over het afgeleide substantief *illanguidimento* kan ik kort zijn: ik maak slechts twee opmerkingen:

(1) Het deverbale substantief heeft verplicht de uitgang *-mento*, die we in verband kunnen brengen met de uitgang *-ire* en die daarom als extra kenmerk in de structuurverandering van de WVR opgenomen moet worden;

(2) het substantief is alleen maar van het werkwoord afgeleid in zijn intransitieve gebruik, zo hebben we *l'illanguidimento dello stomaco*, niet **l'illanguidimento della malattia*.

Deze beide feiten, selectie van een bepaalde uitgang door een bepaald morfeem, en semantische beperkingen in het basiswoord, maken deel uit van de morfologische theorie van Aronoff.

Strategie: generalisatie van de regels

De strategie voor syntactisch en semantisch onderzoek – dat ik hier niet zal uitvoeren – wordt de volgende:

In de eerste plaats generaliseren we de gegevens die we verkregen hebben met ons voorbeeld *illanguidire*, met andere woorden we kiezen als werkhypothese dat alle parasynthetische werkwoorden die van adjectieven afgeleid zijn dezelfde constructiemogelijkheden hebben. Dus, als A een adjectief is met de betekenis Z, dan bestaat er een corresponderend werkwoord $Y = [in+[A+ire]_v$ dat de volgende constructies en betekenissen heeft:

- 1) het syntactisch kader $NP_1 \text{ ___ } NP_2$,
betekenis CAUSARE($NP_1, DIVENTARE(NP_2, Z)$)
- 2) het syntactisch kader $NP_2 \text{ ___ } \text{PER } NP_1$,
betekenis CAUSARE($NP_1, DIVENTARE(NP_2, Z)$)
- 3) het syntactisch kader $NP_2 \text{ ___}$,
betekenis DIVENTARE(NP_2, Z)
- 4) het syntactisch kader $NP_2 \text{ ___-si}$ (per NP_1),
betekenis als in (2) of (3).

Verder is er een adjectief $[[in+[A]+i]_v+to]_A$ met als syntactisch kader:

- 5) $NP_2 \text{ è ___}$,
waarvan de betekenis is TOESTAND DIE HET GEVOLG IS VAN DIVENTARE(NP_2, Z),

en een substantief $[[in+[A]+i]_v+mento]_N$ met het syntactisch kader

- 6) $\text{___ di } NP_2$,
waarvan de betekenis is HANDELING/GEVOLG VAN DIVENTARE(NP_2, Z).

Strategie: variatiemogelijkheid

We controleren voor elk van de gevormde werkwoorden of de zes voorspellingen overeenkomen met de empirische gegevens. Als resultaat van deze controle verwacht

ik¹⁸ de volgende situaties te vinden, met voorbeelden die heel voorlopig zijn:

1) De transitieve constructie kan ontbreken. Voorbeeld: *impallidire*.

(24a) Correct: *impallidire per la paura*, 'bleek worden van angst'

(24b) incorrect: **la paura lo impallidisce*. 'de angst maakt hem bleek'

2) De intransitieve constructie kan ontbreken. Voorbeeld: *impaurire*.

(25a) Correct: *il mostro impaurisce il bambino* 'het monster jaagt het kind angst aan';

(25b) incorrect; **il bambino impaurisce* 'het kind wordt angstig'.

3) De pronominale intransitieve constructie kan ontbreken, terwijl de niet-pronominale wel voorkomt. Voorbeelden: *ingiallire*, *impazzire*.

Correct:

(26a) *le foglie ingialliscono* 'de bladeren vergelen';

(27a) *la povera vecchia è impazzita dal dolore* 'de arme oude vrouw is gek geworden van het verdriet';

Incorrect:

(26b) **le foglie si ingialliscono*;

(27b) **la povera vecchia si è impazzita dal dolore*.

4) De niet-pronominale intransitieve constructie kan ontbreken, terwijl de pronominale wel bestaat. Voorbeeld: *intenerirsi*.

Correct:

(28a) *ci siamo inteneriti davanti a quello spettacolo* 'we raakten vertederd bij het zien van dat schouwspel';

Incorrect;

(28b) **siamo inteneriti davanti a quello spettacolo*.

5) Zowel de pronominale intransitieve constructie als de niet-pronominale bestaat, maar de betekenis is verschillend. De gegevens zijn nog niet geheel duidelijk, maar misschien kunnen we citeren:

(29) *quel ragazzo è molto ingrandito* (**s'è molto ingrandito*) 'die jongen is erg groot geworden';

(30) *quel paese si è molto ingrandito* (**è molto ingrandito*) 'dat dorp/dat land is erg groot geworden'.

6) Het is niet mogelijk om bij de pronominale constructie een bepaling van oorzaak uit te drukken. Als voorbeeld kan misschien gelden:

¹⁸ Dat verwacht ik omdat dat mijn werkhypothese is: semantische regels, dat wil zeggen de regels die de onderlinge betrekkingen tussen de zes gedane voorspellingen en de betrekkingen tussen de afgeleide betekenissen en de basisbetekenis formaliseren, opereren als lexicale regels, en zijn dus facultatief (volgens Chomsky 1972 en de hele literatuur in het voetspoor van dat artikel).

- (31a) *le lagrime l'hanno intenerito* 'de tranen hebben hem vertederd';
(31b) *s'è intenerito* (**colle*, **dalle*, **per le lagrime*).

7) Het is mogelijk een bepaling van oorzaak uit te drukken bij de intransitieve constructie, maar met een ander voorzetsel dan *per*, namelijk *da* of *con*.

Voorbeelden:

- (32a) *il tempo ha ingiallito le pagine di questo libro* 'de tijd heeft de bladzijden van dit boek doen vergelen'
(32b) *le pagine di questo libro sono ingiallite col tempo* (**per il tempo*; **dal tempo*) 'de bladzijden van dit boek zijn vergeeld door de tijd'
(33a) *Il fumo ha annerito le pareti* 'De rook heeft de muren zwartgeblakerd';
(33b) *le pareti sono annerite dal fumo* (**col fumo*; **per il fumo*) 'de muren zijn zwartgeblakerd van de rook'.

Misschien kunnen we via dit criterium een onderverdeling maken tussen de causatieve agentes.

8) Het afgeleide adjectief ontbreekt. Hierover hebben we nog geen gegevens; misschien is de mogelijkheid slechts theoretisch.

9) Het afgeleide adjectief is de enige werkelijk levende vorm. Ook hiervoor is nog nader onderzoek vereist.

10) Het deverbale substantief ontbreekt. Voorbeeld: **incupimento* (versombering).

11) Het deverbale substantief is de enige echt levende vorm. Ook hier is nader onderzoek geboden.

Misschien zijn er nog andere mogelijkheden voor individuele gevallen, maar het algemene beeld zal wel duidelijk zijn. We formuleren de semantische regel zo algemeen mogelijk en daarna specificeren we voor de afzonderlijke werkwoorden (of indien gewenst voor groepen werkwoorden met gemeenschappelijke eigenschappen) welke van de subregels al of niet van toepassing zijn.

Strategie: het vaststellen van semantische klassen

We proberen basiswoorden bijeen te zetten die een verwante betekenis hebben. Zo kunnen we bijvoorbeeld uitgaande van *languido* het hele semantische veld bestuderen dat gevormd wordt door adjectieven die 'zwak' of 'sterk' betekenen. Alle lexicale eenheden die tot dit semantische veld behoren zijn potentiële basiswoorden voor deze WVR. Zo kunnen we vaststellen, althans binnen een semantisch veld, welke verhouding er bestaat tussen werkelijke en potentiële afleidingen, met andere woorden, wat het rendement is van de WVR (binnen de bestudeerde deelverzameling). Zo zijn we al als synoniemen van *languido* de volgende adjectieven tegengekomen: *fiacco*, *debole*, en *pallido*. Inderdaad constateren we het bestaan van de drie werkwoorden *infiacchire*, *indebolire* en *impallidire*. In het beperkte veld dat we hier gekozen hebben is het rendement dus 100%. Als we het aantal synoniemen

uitbreiden komen we zeker gevallen tegen waar het overeenkomstige werkwoord ontbreekt, hetzij omdat de vormingswijze anders is (*floscio* heeft *afflosciare*, niet **infloscire*), hetzij omdat er geen enkel werkwoord lijkt te bestaan (*esanguè* ‘bloedeloos’ lijkt me een voorbeeld te zijn, maar in dit veld zijn er maar weinig uitzonderingen). Volgens deze aanpak is de mogelijkheid om het rendement te bepalen strikt verbonden met de mogelijkheid om de elementen op te sommen die deel uitmaken van een bepaald semantisch veld.

Over idiosyncrasieën

Het resultaat van een WVR is een nieuw woord. Maar woorden gaan een eigen leven leiden, als ze eenmaal in de taal zijn geaccepteerd, los van de manier waarop ze de taal binnengekomen zijn.

Op het gebied van de morfologie, of preciezer geformuleerd, bij de creatie van nieuwe woorden met morfologische middelen, betekent dit dat de perfecte overeenkomst tussen de betekenis van het nieuwe woord en de betekenis die afgeleid kan worden uit de combinatie van de betekenis van het basiswoord (of de basiswoorden, in het geval van een samengestelling) en van het effect van de WVR, geleidelijk gecompliceerder wordt. In de termen van Aronoff:

- (34) Words, once formed, persist and change; they take on idiosyncrasies, with the result that they are soon no longer generable by a simple algorithm of any generality (Aronoff 1976, 18)

De technische term voor dit verschijnsel is ‘semantic drift’ (semantisch afdrijven). Over het algemeen zijn lexicalisten nogal pessimistisch over de mogelijkheid de *semantic drift* te beschrijven, aangezien het er naar uitziet dat deze verbonden is met afzonderlijke woorden en van het ene woord tot het andere kan variëren.¹⁹ Maar Aronoff wijst erop dat we niet het verschil tussen het basiswoord en de afleiding moeten vaststellen, maar het verschil tussen de betekenis die het woord in de huidige taal blijkt te hebben en de betekenis die we zouden verwachten op grond van de WVR (Aronoff 1976, p. 32). Hij beweert dan ook dat er in een volledig ontwikkelde semantische theorie een manier zal bestaan om dit verschil te meten en misschien ook een begrip ‘mogelijk verschil’ (ibid., p. 33). Wat hij in gedachten heeft wordt toegelicht

¹⁹ De voorbeelden die meestal geciteerd worden zijn haast altijd erg idiosyncratisch, zo bijvoorbeeld het geval van *recital* uit Chomsky 1972. Als we dat voorbeeld aan het Italiaans aanpassen, constateren we dat de betekenis *esecuzione di musiche, di canzoni o anche di recitazione, fatta da un solo musicista, cantante o attore* ‘uitvoering van muziek of liedjes of ook een toneelvoorstelling, gegeven door één enkele musicus, zanger of acteur’ (DFD) niet onmiddellijk van *recitare* af te leiden is (evenmin als in het Engels van *to recite*), omdat dat werkwoord noch het muzikale aspect, noch de beperking tot één enkele artist inhoudt. Het spreekt vanzelf dat het verband tussen *recital* en *recitare* in het Italiaans nog minder direct is, omdat het via een vreemde taal gaat, want de precieze betekenis van *recital* is ontstaan in het Engels, terwijl anderzijds ook *recitare* in het Italiaans een idiosyncratische betekenis heeft gekregen, namelijk het opvoeren van een toneelstuk.

met een verwijzing naar Ullmann 1962, waar we misschien Ullmann 1963 aan moeten toevoegen, dat semantische universalia als onderwerp heeft.

Ik ben van mening dat we de idiosyncrasie op verschillende manieren kunnen verminderen. Allereerst moeten we aan het semantische gedeelte van de WVR alle informatie toekennen die een zekere algemeenheid heeft, zoals we in de vorige paragraaf hebben gedaan. De idiosyncrasie van de afzonderlijke lexicale items beperkt zich er dan toe om te preciseren of deze of gene semantische mogelijkheid, die door de regel voorspeld wordt, in de bewuste afleiding al of niet gerealiseerd is.

Ten tweede kunnen we *Meaning Formation Rules* ontwikkelen, regels om nieuwe betekenissen te vormen (BVR's of de 'rules of construal' van Miller 1978, waar we het al over gehad hebben, of de semantische redundantieregels van Jackendoff 1976.²⁰ Een voorbeeld dat ik afleid van een andere BVR zou kunnen zijn dat de woorden die een fysieke klap aanduiden potentieel beschikbaar zijn om een morele klap aan te duiden (vergelijk *stoccata*, *stangata*, en dergelijke, en ook eenvoudige woorden als *colpo* zelf, *urto* en *shock*). Ook in dit geval hoeven we – in de semantische regel die geassocieerd is met een van de verschillende WVR's voor het suffix *-ata* –, alleen maar aan te geven of de afleiding in kwestie al of niet deze BVR volgt.

Een derde overweging is dat sommige betekenisuitbreidingen die inherent lijken te zijn aan de afleiding, in werkelijkheid afhankelijk zijn van het basiswoord, waar we dezelfde uitbreiding kunnen vinden. Een duidelijk geval is dat van *inacerbire* dat betekent *rendere acerbo*, maar alleen in de figuurlijke zin van *inacerbire il dolore* 'de smart vergroten'. De analyse gaat nu als volgt: *acerbo* heeft tenminste twee betekenissen, die welke de smaak betreft (*un frutto acerbo* 'een wrange vrucht') en die welke – geproduceerd door een BVR die opereert in het woord *acerbo* zelf – betrekking heeft op morele smart. Het afgeleide werkwoord *inacerbire* heeft een volkomen voorspelbare betekenis, mits we uitgaan van de tweede betekenis van *acerbo*, en we weten al uit de discussie over *languido* dat de semantische regel moet kunnen onderscheiden tussen de verschillende betekenissen van het basiswoord. Daarom is er geen enkele reden om de onvolmaakte overeenkomst tussen *acerbo* en *inacerbire* te beschouwen als een onverklaarbare idiosyncrasie.²¹

Als we rekening houden met de drie opmerkingen die hier gemaakt zijn is het mogelijk echte idiosyncrasieën te herkennen. Ik denk bijvoorbeeld aan de speciale betekenis van *azzoppare* (*zoppo* = mank), die M.F. van Tiel-Di Maio heeft gesignaleerd in *Incontri* (september 1977,13-14) in 'op iemands benen schieten bij wijze van

²⁰ Zie voor een discussie over de BVRs ook De Boer (1981).

²¹ Een andere mogelijkheid, die zich voordoet als we *inasprire* en andere synoniemen vergelijken, is dat de semantische restricties die we aan het basiswoord toekennen zodanig zijn dat ze de adjectieven die een smaak aanduiden uitsluiten (negatieve conditie) en een grote voorkeur hebben voor de adjectieven die een morele smart aanduiden (positieve conditie). Als deze hypothese gehandhaafd kan worden, zijn we zelfs in staat om te verklaren waarom van *acerbo* in de afleiding alleen maar de figuurlijke betekenis overblijft.

terroristische handeling'

Rendement van de regels

Onder de term 'productiviteit van een WVR' gaan over het algemeen twee begrippen schuil, die we goed moeten onderscheiden. Het eerste is dat wat ik *rendement* zou willen noemen, waarop ik al gedoeld heb in een eerdere paragraaf, en dat antwoord geeft op de vraag: gegeven een aantal x van potentiële woorden, die afgeleid kunnen worden door de formulering van een WVR (met inbegrip van de semantische restricties op het basiswoord) en door het lexicon van de bestudeerde taal, gegeven aan de andere kant een aantal n van de afgeleide woorden die in de bestudeerde taal werkelijk bestaan, welke is dan de relatie n/x tussen bestaande en potentiële woorden?

De voornaamste problemen die opgelost moeten worden voor we het rendement van een WVR kunnen vaststellen zijn:

1) De problemen die gesteld worden ten aanzien van de potentiële woorden. Deze hangen vooral af van de formulering van de WVR. Om een hypothetisch geval te nemen: een WVR die toegepast kan worden op alle Italiaanse werkwoorden, voorspelt een aantal potentiële afleidingen dat ongeveer 6000 eenheden zou kunnen bedragen. Een WVR die alleen maar betrekking heeft op de werkwoorden van de derde conjugatie (morfologische restrictie) zou zo ongeveer 1000 potentiële afleidingen vormen. Als de WVR alleen van toepassing was op de werkwoorden van beweging (semantische restrictie), dan zou het aantal potentiële afleidingen ongeveer 200 kunnen bedragen, of misschien ook wel heel wat meer, al naar de definitie van werkwoord van beweging. Stel dat de drie voorgestelde formuleringen alternatieve pogingen zijn om eenzelfde WVR te formuleren, dan is het duidelijk dat het behaalde rendement behoorlijk kan variëren. Als er bijvoorbeeld 100 afleidingen in het lexicon aanwezig zijn, dan is het rendement respectievelijk 1,66%, 10% of 50%, al naar het criterium dat we aanhouden.

Een verder probleem is de mogelijkheid dat het rendement verschilt per deelverzameling van de basiswoorden. Intuïtief heb ik namelijk de indruk dat de WVR die causatieve werkwoorden vormt van adjectieven in het Nederlands veel productiever is als het basiswoord eindigt op *-lijk* (*duidelijk, heimelijk; verduidelijken, verheimelijken*) dan in andere gevallen. Laten we opnieuw puur als hypothese aannemen dat er twee groepen adjectieven zijn: een verzameling adjectieven op *-lijk* van 200 eenheden, met een rendement van 75%, en een verzameling van andere adjectieven van 1000 eenheden, met een rendement van 10%. Het zal duidelijk zijn dat in dit hypothetische geval het totale rendement (ongeveer 20%) een getal zonder enige waarde is, in vergelijking met de eerder genoemde getallen. Zo heeft het bijvoorbeeld geen zin om in termen van gevormde eenheden het relatieve rendement van $[in+[X]_{A+ire}]_V$ en van $[[X]_{A+izzare}]_V$ onderling te vergelijken, als we zouden ontdekken dat de laatste regel alleen maar van toepassing is op geleerde

(rechtstreeks uit het Latijn afkomstige) basiswoorden.

2) De vragen die gesteld kunnen worden aan de woorden die in het lexicon bestaan. Hoe meer de WVR productief is, des te minder kunnen we vaststellen of een bepaalde afleiding in het lexicon aanwezig is. Als Italiaans voorbeeld zouden we het diminutief kunnen nemen. We weten dat sommige basiswoorden alleen maar *-ino* hebben, andere alleen maar *-etto*, weer andere allebei. Maar we hebben geen enkel idee van het aantal diminutieven dat werkelijk in de taal bestaat: we vermoeden slechts dat de informatie die in de Zingarelli en in de DFD gegeven wordt (dat wil zeggen in woordenboeken die streven naar een zekere systematiciteit op dit punt) weinig betrouwbaar is en hooguit vage intuïties weerspiegelt van de verschillende personen die verantwoordelijk geweest zijn voor bepaalde delen van het alfabet.²²

Taal en taalgemeenschap

Hier wil ik een opmerking maken over het begrip taal. Generativisten hebben vaak een tamelijk naïef idee van ‘deel uitmaken van de taal’. Vergelijk als illustratie een passage van Roeper en Siegel, die typisch is:

- (35) The WFRs have the power to generate many possible words that are not in the lexicon. There is therefore a distinction between *existing* words in the lexicon, which are in common use, and *possible* words that are not in common use. For instance, *happiness* is a real English word that we recognize and that follows the lexical rule for the formation of *-ness* nouns from adjectives. On the other hand, *expectedness* is not a real English word, although it is a possible one; it is not in common parlance although it does obey the rule for forming *-ness* nouns. Therefore, *happiness* is in the lexical core but *expectedness* will not be in the lexical core until it is “invented” in some appropriate circumstance and comes into general use” (Roeper & Siegel 1978, 250).

Het is opmerkelijk hoe deze passage de notie ‘deel uitmaken van de taal’ varieert. Sommige woorden zijn in het lexicon, worden door ons erkend als werkelijke woorden, zijn in het algemene discours (*parlance*), zijn bedacht en komen in het algemeen gebruik terecht. Daarentegen zijn andere woorden niet bedacht en blijven ze potentieel. De spreker kan dus beoordelen of een lexical item deel van de taal uitmaakt (wat als men de hypothese van de ideale spreker aanhangt inderdaad klopt) en de taalgemeenschap heeft het vermogen om nieuwe woorden te bedenken. Wat niet uitgelegd wordt is hoe dit bedenken in zijn werk gaat. In andere woorden, het moment van de aanmunting van nieuwe woorden wordt in generatieve kringen niet bestudeerd. Aanmunting heeft twee fasen; de schepping van een nieuw woord door een individu, (of herhaaldelijk en onafhankelijk van elkaar door meer indivi-

²² Men zou gemakkelijk een test kunnen opstellen – wat ik hier niet gedaan heb – via een beperkte steekproef (bijvoorbeeld de woorden die beginnen met de letter *l*), waarbij eerst de gegevens van de beide woordenboeken vergeleken worden en daarna de woorden die in de woordenboeken wel of niet een verkleinwoord hebben voorgelegd worden aan verschillende proefpersonen, met het verzoek om te zeggen of die woorden in hun idiolect bestaan.

duen) en de acceptatie door de taalgemeenschap. Als dus Booij 1978 zegt dat de vorming van causative werkwoorden door middel van het voorvoegsel *ver-* in het Nederlands volmaakt productief is, en als illustratie het woord 'verkinderlijken' van premier Van Agt gebruikt, registreert hij slechts het eerste moment (de schepping), niet het tweede (de acceptatie door de taalgemeenschap). Voor dat laatste aspect hebben we een theorie nodig over de verhouding tussen taal en taalgemeenschap, die zeker niet nieuw is, maar een saussuriaanse erfenis vormt die in de generatieve taalkunde geïntegreerd zou moeten worden. Er is een notie van taal als institutie nodig die het mogelijk maakt te zeggen dat het woord 'verkinderlijken' of een niet minder potentieel Italiaans equivalent '*infantilizzare*' een perfecte vorming is volgens de regels van de taal, die misschien al wel bestaat in het discours (*parole*) van bepaalde individuen, maar die op een bepaalde datum nog geen deel uitmaakt van de institutie die de taal is. Een discussie zoals in de geciteerde passage van Roeper & Siegel gaat volledig aan deze problemen voorbij.

Productiviteit

Zo komen we tot de andere notie productiviteit, waarvoor ik voorstel de term productiviteit te behouden. Het is het begrip dat antwoord geeft op de vraag: kunnen we met de bewuste WVR nog nieuwe woorden maken? Theoretisch heeft dit begrip twee waarden: een WVR is productief of ze is het niet. In de praktijk zijn er erg productieve en weinig productieve regels, al naar het grotere of minder grote gemak waarmee nieuwe woorden gemaakt worden. Men zou zelfs kunnen stellen dat iedere keer als we een woord volgens een WVR kunnen analyseren deze WVR potentieel productief is. Ik citeer als voorbeeld een klassiek geval in het Nederlands, dat vaak geciteerd wordt als het prototype van een niet-productieve vormingswijze (bijvoorbeeld door Booij 1977,5), dat van *dievegge*, vrouwelijk van *dief*. Dit zou het enige geval zijn waarin *-egge* gebruikt wordt als suffix om vrouwelijke woorden te vormen. Toch heb ik (in een exemplaar van *Televizier* van augustus 1978) het woord *detectivegges* gevonden om de speurderessen van de serie *Charlie's Angels* aan te duiden.²³

Slotopmerkingen

En zo heb ik de voornaamste problemen de revue laten passeren die zich voordoen in een morfologisch onderzoek. Uit ruimtegebrek heb ik niet alle punten kunnen

²³ Natuurlijk zou men kunnen tegenwerpen dat dit een opzettelijke vorming met stylistisch effect is in de zin van Schultink 1961. Ik ben daar niet geheel zeker van, omdat het niet erg duidelijk is hoe men het anders zou kunnen zeggen. Maar ook als deze creatie individueel blijft, bewijst het voorbeeld dat zelfs de meest 'dode' WVR die we kennen weer tot leven gewekt kan worden.

Noot van 2008: 'hoe men het anders zou kunnen zeggen'. Dat probleem deed zich voor toen ik in de tekst het Italiaanse *investigatrici* in het Nederlands moest vertalen. Ik heb toen 'speurderessen' bedacht, ook via een weinig productieve morfologische regel.

behandelen die ik aan het begin had aangekondigd, maar ik hoop dat ik er in geslaagd ben een idee te geven van de vele aspecten die een dergelijke analyse biedt. Vaak wordt de morfologie weinig interessant gevonden in kringen van generativisten die gewend zijn indrukwekkende syntactische bomen te hanteren. Ik hoop te hebben laten zien welk een verscheidenheid aan problemen zich voordoet en oplossingen gesuggereerd te hebben die betrekkelijk rigoureuus zijn, ook al ben ik me ervan bewust dat het grootste deel van het onderzoek nog gedaan moet worden. Ik hoop elders dit onderzoek te kunnen voortzetten en daag de lezers uit dit bijna maagdelijk terrein te exploreren, door het onderzoek uit te breiden tot andere WVRs.

Bibliografie

- Aronoff, Mark. *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1976.
- Boer, Minne G. de. 'Problemi dell'entrata lessicale polisemico. Il verbo *lasciare*'. *Atti SLI 17/II* (1981): 311-325, in deze bundel in Nederlandse vertaling als 'Het werkwoord *lasciare* en de polysemie' opgenomen als hoofdstuk 4 van deze bundel.
- Booij, Geert E. *Dutch Morphology. A Study of Word Formation in Generative Grammar*. Lisse: Peter de Ridder, 1977.
- _____. 'Wanneer bestaat een woord?' *De Revisor*, april 1978: 55-61.
- Chomsky, Noam A. 'Remarks on Nominalization', in N.A. Chomsky, *Studies on Semantics in Generative Grammar*. Den Haag: Mouton, 1972: 11-61.
- Corbin, Danielle. 'La notion de néologisme et ses rapports avec l'enseignement du lexique' *BREF*, décembre 1975: 41-75.
- de Haan, Germen J., Geert A.T. Koefoed en A. Louis des Tombe. *Basiskennis algemene taalwetenschap*. Assen: Van Gorcum, 1974.
- Halle, Morris. 'Prolegomena to a Theory of Word Formation' *Linguistic Inquiry*, 4, 1973: 3-16.
- Harris, James W. 'Remarks on Diphthongization in Spanish' *Lingua*, 41 (1977): 261-305.
- Jackendoff, Ray S. 'Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon' *Language*, 51 (1975): 639-671.
- _____. 'Toward an Explanatory Semantic Representation' *Linguistic Inquiry*, 7 (1976): 29-57.
- Lessen Kloeke, W.U.S. van. 'Kappen und Umlaut in der deutschen Morphologie' *Utrecht Working Papers in Linguistics*, 6 (1978): 29-57.
- Mardirussian, G. 'Affixal Negation in Italian', in S.A. Thompson & C. Lord (eds.), *Approaches to the Lexicon. UCLA Papers in Syntax*, 6 (1974): 166-190.
- Matthews, Peter H. *Morphology. An Introduction to the Theory of Word-structure*. London: Cambridge University Press, 1974.
- Miller, George A. 'Semantic Relations among Words', in M. Halle, J. Bresnan & G.A. Miller (eds.). *Linguistic Theory and Psychological Reality*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1978: 60-118.
- Roeper, Thomas & Muffy E.A. Siegel. 'A Lexical Transformation for Verbal Compounds' *Linguistic Inquiry*, 9 (1978): 199-260.
- Schultink, Henk. 'Productiviteit als morfologisch fenomeen' *Forum der Letteren*, 2 (1961): 110-125.
- Ullmann, Stephen. *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Blackwell, 1962.
- _____. 'Semantic Universals', in J.H. Greenberg (red.), *Universals of Language*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1963: 217-262.
- Wasow, Thomas. 'Transformations and the Lexicon', in P.W. Culicover, Th. Wasow & A. Akmajian (red.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 1977: 327-260.